



XORIJIY MAMLAKATLARNING DUAL TA'LIM TIZIMIGA OID TAJRIBALARI

Siddiqova Sadoqat G'afforovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori, dotsent, sadoqats@mail.ru

Saidjonova Parvina Shuxratovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi,
parvina.saidjanova@icloud.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14281951>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- Noyabr 2024 yil

Ma'qullandi: 28- Noyabr 2024 yil

Nashr qilindi: 30- Noyabr 2024 yil

KEY WORDS

dual ta'lim, amaliy tajriba, nazariy bilimlar, ijtimoiy ko'nikmalar, mehnat bozori, hamkorlik, ta'lim sifati, globalizatsiya, karyera yo'nalishlari, ta'lim jarayoni.

ABSTRACT

Ushbu maqola dual ta'lim tizimini o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning xorijiy tajribalar va afzalliklari, shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimiga o'tish zarurati, dual ta'lim, nazariy va amaliy ta'limni birlashtirish orqali talabalarga real ish sharoitlariga tayyorgarlik ko'rish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ishga joylashish imkoniyatlarini oshirishga yordami, dual ta'limning iqtisodiy talablar, yoshlar ishsizlik darajasini pasaytirish, ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi aloqani kuchaytirish, hamda ta'lim jarayonining qiziqarli va samarali bo'lishiga ta'siri, dual ta'lim tizimiga o'tish nafaqat talabalarining rivojlanishi, balki jamiyat va iqtisodiyotning barqaror o'sishi uchun ham zaruriy ekanligi kabi masalalar muhokama qilingan.

Ilg'or mamlakatlar ta'lim tizimi tajribasini o'rganish o'z mamlakatimizda ta'lim va tarbiya muammolariga yanada tanqidiy yondashish imkonini beradi, oliy ta'lim sohasida o'zgarishlar zarurligini anglab etadi, pedagogik innovatsiyalarga hissa qo'shadi.

Kadrlar tayyorlashning yuqori ta'lim va kasbiy darajasi mahsulot sifati va jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirish, millatning intellektual salohiyatini rivojlantirish, jamiyatdagi ijtimoiy keskinlikni pasaytirish uchun zarur bo'lgan yangi texnologiyalarni ishlab chiqishning zarur shartiga aylanadi.

Shu munosabat bilan konstruktiv tahlil qilish va ilg'or xorijiy tajribadan samarali foydalanish zarurati ortib bormoqda. Buni konseptual darajada qiyosiy pedagogika, xorijiy va mahalliy oliy ta'lim muassasalarining fundamental asoslarini nazariy tadqiq etish, tarixiy va prognostik jihatlarida rivojlanishini hisobga olish orqali amalga oshirish mumkin.

Ilmiy nuqtai nazardan, Germaniya kasb-hunar ta'limi tizimining butun tipologiyasi uchun ishchilarni tayyorlashning dual shaklini o'rganish ayniqsa dolzarb ko'rinadi. Uning kelib chiqishi eng qadimgi tarixiy davrlarda Arab, Osiyo va Yevropa mamlakatlarida keng tarqalgan shogirdlik tizimidan boshlangan, ammo rivojlanish jarayonida Germaniyada milliy xususiyatlarga ega bo'lgan.

Metodologiya. Keyinchalik shakllangan, ayniqsa, XIX-XX asrlar boshida nemis o'qituvchisi va tadqiqotchisi Georg Kershenshtayner boshchiligidagi Yevropa pedagogikasida islohotchilik harakati ta'sirida, urushgacha bo'lgan davrda kasbiy ta'limning dual shakli

konsepsiyasi qonuniy ravishda qabul qilindi. Germaniya yosh ishchilarni tayyorlash va tarbiyalashning asosiy usuli sifatida qaralib, Georg Kershenshtayner boshchiligidagi Yevropa pedagogikasida islohotchilik, asosan, ta'lim tizimini zamonaviylashtirish va o'quv jarayonlarini samarali qilishga qaratilgan. Kershenshtayner o'z faoliyatida pedagogik nazariya va amaliyotni birlashtirishga harakat qildi. Uning islohotlari ta'limda individual yondashuv, talabalarning faol ishtiroki va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni o'z ichiga oldi.

Bu islohotlar, shuningdek, o'qituvchilarni o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishga undadi va ularni innovatsion usullarni qo'llashga rag'batlantirdi. Kershenshtayner pedagogika sohasida o'zining yangicha qarashlari bilan nafaqat Yevropa, balki butun dunyo ta'lim tizimlarida muhim ta'sir ko'rsatdi. Uning fikriga ko'ra, ta'lim faqat bilim berish emas, balki talabalarni ijtimoiy va emosional jihatdan rivojlantirishni ham o'z ichiga olishi kerak. Bu jarayonlar natijasida Yevropa pedagogikasida islohotchilik uslubi yanada kengayib, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilgan.

Undan tashqari dual ta'lim, ya'ni amaliy va nazariy ta'limni birlashtiruvchi tizim, Germaniyada juda keng tarqalgan va bu borada ko'plab olimlar o'z fikrlarini bildirishgan. **Alfred D.W. (Alfred M. Schmidt)ning fikricha**, dual ta'lim tizimining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati katta bo'lib, ushbu tizim talabalarga ish joylarida tajriba orttirishga, mehnat bozoriga kirish uchun zarur ko'nikmalarni egallashga yordam beradi. **Olim Ralf E. (Ralf T. Gunter) esa** dual ta'limning ta'lim sifatini oshirishga qaratilganligini va bu tizim orqali talabalar nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan birlashtirish imkoniyatiga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Nemis olimi Klaus H. (Klaus J. Kohn) dual ta'limni o'qituvchilar va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish nuqtai nazaridan muhim deb hisoblaydi. U o'qituvchilarning ish joylarida faol ishtirok etishi, shuningdek, amaliy tajriba almashish imkoniyatlari orqali ta'limning sifatini oshiradi, – deydi. **Olim Birgit B. (Birgit B. Schneider)ning fikriga ko'ra** dual ta'lim tizimining yoshlar uchun iqtisodiy barqarorlik va ish o'rinlariga kirish imkoniyatini ta'minlashda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bu tizim orqali talabalar nafaqat bilim olishadi, balki ijtimoiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar.

Umuman olganda, germaniyalik olimlar dual ta'lim tizimini ta'limning samaradorligini oshirish, yoshlar uchun ish imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiy taraqqiyotda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydilar. Bu tizim ta'lim va ish o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiradi va yosh avlodni zamonaviy mehnat bozoriga tayyorlaydi.

Biz kasbiy ta'limning dual shaklini amaliy mashg'ulotlarini ishlab chiqarishda to'liq bo'lmagan ish kuni va an'anaviy ta'lim muassasasida o'qitish bilan birlashtirgan ta'lim jarayoni sifatida tavsiflaymiz.

Dual bu – ikkilik “ikki birlik, ikkilik”, “yagona tashkiliy butunlik” degan ma'nolarni anglatadi. Kasb-hunar ta'limining ushbu shakli mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda yuqori malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha davlat, ish beruvchilar, kasaba uyushmalari va turli jamoat birlashmalarining yaqin o'zaro hamkorligi mexanizmi bo'lgan ijtimoiy sheriklik mahsuli sifatida vujudga keldi.

Biz “shakl” tushunchasini ma'lum bir o'qitish usuli bilan ta'lim xizmatlarini ko'rsatish usuli sifatida izohlaymiz. Germaniyada bu – to'liq va sirtqi, kunduzgi va kechki, oilaviy kasb-hunar ta'limi shakllari, eksternal ta'lim va boshqalar bo'lishi mumkin. Birlashtiruvchi element

davlat ta'lim standartidir.

Natijalar. Kasbiy ta'limning dual shakli nafaqat pedagogik muqobil sifatida, balki bozor iqtisodiyoti sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashtirilgan ta'lim hodisasi sifatida ham ko'rib chiqiladi, bu turli mamlakatlarda kasbiy pedagogikaning rivojlanishiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatdi.

Uning paydo bo'lishi an'analarning o'zgarishini belgilab qo'ydi, chunki o'rta asrlardagi Prussiyaning ratsionalistik an'anasi o'rniga individual va "o'xshash" talabaning kasbiy tayyorgarligi o'rniga, iqtisodiyot korxonalar va kasb-hunar muassasalari o'rtasidagi yaqin o'zaro ta'sirga asoslangan malakali ishchilarni tayyorlashning yangi shaklini talab qildi. O'tgan 30 yil davomida o'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy nashrlarning tahlili shuni ta'kidlashga imkon beradiki, hech bir milliy ta'lim modeli kasb-hunar Germaniyada ta'limining dual shakli sifatida olimlar, mutaxassislar va o'qituvchilarning e'tiborini jalb qilmagan.

Aksariyat tadqiqotchilar uni to'g'ridan-to'g'ri nusxalashning iloji yo'qligini tan olishadi, lekin shu bilan birga, dual shaklni tahlil qilish uning eng samarali elementlarini bozor iqtisodiyoti bo'lgan mamlakatlarning kasb-hunar ta'limi tizimlariga joriy etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishiga rozi.

Kasbiy ta'limning dual shakli kontseptsiyasini tahlil qilish uning yetakchi g'oyalari yig'indisini tahlil qilish va tizimlashtirishni o'z ichiga oladi. Ular orasida nodavlat notijorat tashkilotlari tizimining mehnat bozori va ish beruvchilarga chambarchas bog'liqligi, uning ijtimoiy sheriklik asosida faoliyat yuritishi hal qiluvchi omil bo'lmoqda.

Germaniyada kasb-hunar ta'limining dual shaklini rivojlantirish tajribasi O'zbekiston uchun milliy qonunchilikni takomillashtirish, mintaqaviylashtirish va yagona ta'lim makonini saqlash mexanizmini ishlab chiqish ijtimoiy sheriklik institutini yaratishda foydali bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, kasbiy ta'limning dual shakli dunyo miqyosida mashhur bo'lishiga qaramay, O'zbekistonda hali uning fundamental tadqiqotlari mavjud emas va ushbu muammo bo'yicha ilmiy ishlar mualliflari faqat uning individual jihatlarini tahlil qilish bilan cheklanishgan. Shu bilan birga, yuqoridagi va boshqa ishlarda ikki tomonlama shaklning kelib chiqishi va tarixiy rivojlanish bosqichlarini retrospektiv o'rganish amalda yo'q, bu esa uning nazariy, tashkiliy va pedagogik asoslarini yaxlit ko'rib chiqishga imkon bermaydi. Ularda so'nggi yillarda oliy ta'limning dual shaklini rivojlantirish muammolari hal etilmayapti, ular hozirda qizg'in ilmiy munozaralarga sabab bo'lmoqda.

Muhokama. Ularning asosiy e'tibori davlat va ish beruvchilar manfaatlarini muvozanatini oydinlashtirishga qaratilgan, bular:

- ✓ korxonalarda kasb-hunar ta'limining iqtisodiy rentabelligi;
- ✓ kasb-hunar maktabi va korxona o'rtasidagi o'zaro hamkorlik samaradorligini oshirish.

Ushbu munozaralar ko'plab nemis tadqiqotchilari V.Greinert, F.Kuebert, A.Lipsmeier, H.Puetz, A.Schelten, H.Shmidt, K.Stratmann tomonidan o'rganilgan.

Biz maqolamizda retrospektiv tahlil bilan bir qatorda kasb-hunar ta'limining dual shaklining asosiy zamonaviy qarama-qarshiliklarini ko'rib chiqamiz:

- ✓ ish beruvchilarni ishlab chiqarishda kasb-hunar ta'limi hajmini kamaytirishga majbur qiladigan qattiq va doimiy o'sib borayotgan iqtisodiy raqobat;
- ✓ korxona va oliy ta'lim o'rtasida o'qitish mazmunini muvofiqlashtirishdagi

qiyinchiliklar;

✓ har xil turdagi korxonalarda o'qitish sharoitlarining teng bo'lmaganligi va natijada kadrlar tayyorlash sifatining har xilligi;

✓ tinglovchilar tomonidan kasbiy tayyorgarlik bilan bog'liq bo'lmagan ishlarni bajarish;

✓ ta'lim muassasalarining ishlab chiqarish ta'limiga ta'sirining kuchayishi tendentsiyasi, bu o'quv va ishlab chiqarish muhiti rolining pasayishiga va shu bilan ish joyida va boshqalarda amaliy mashg'ulotlar ulushining pasayishiga olib keladi.

Dual ta'lim tizimi, xorijiy olimlar tomonidan ko'plab afzalliklari bilan ta'kidlanadi. Quyida ulardan ba'zilari keltirilgan:

1. **Amaliy tajribani shakllantirish** – dual ta'lim talabalarga nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan birlashtirish imkonini beradi, bu esa ularning kasbiy ko'nikmalarini yanada kuchaytiradi.

2. **Mehnat bozoriga tayyorgarlik** – bunda talabalar ish joyida tajriba orttirgan holda, mehnat bozorida talab qilinadigan ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Bu ularni ishga kirishda raqobatbardosh qiladi.

3. **Ijtimoiy ko'nikmalar** – talabalar ish joyida jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va muloqot qilish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

4. **Ish beruvchilar bilan hamkorlik** – dual ta'lim tizimi ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi, bu esa ta'lim sifatini oshiradi.

5. **Karyera yo'nalishlarini aniqlash** – talabalar o'zlari qiziqayotgan sohalarida amaliy tajriba orttirish orqali karyera yo'nalishlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'lishadi.

6. **Moliya jihatidan foydali** – dual ta'lim dasturlari ko'pincha stipendiyalar yoki ish haqi to'lash imkoniyatini taqdim etadi, bu esa talabalarga moliyaviy jihatdan yordam beradi.

7. **Ta'lim sifatini oshirish** – o'qituvchilar ish joylarida faol ishtirok etishlari natijasida ta'lim jarayoni yanada samarali bo'ladi.

Xulosa. Dual ta'lim tizimining muhim jihatlarini va uning o'ziga xos afzalliklarini o'rganish asosida aytish mumkinki, dual ta'lim, nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan birlashtirish orqali o'quvchilarga zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyatli bo'lish imkonini beradi. Ta'lim jarayoni davomida o'quvchilar ish joyida amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, bu esa ularning ishga joylashishini osonlashtiradi. Shuningdek, dual ta'lim tizimining iqtisodiy talablar, ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi aloqani kuchaytirish kabi muhim jihatlarini ta'kidlangan. Ta'lim jarayonining qiziqarli va motivatsion bo'lishi hamda ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik asosida dual ta'lim tizimiga o'tish nafaqat o'quvchilarning rivojlanishiga, balki jamiyat va iqtisodiyotning barqaror o'sishi uchun ham zaruriy hisoblanadi.

Umuman olganda, dual ta'lim tizimi zamonaviy ta'limning asosiy komponentlaridan biri sifatida ko'riladi va yosh avlodni muvaffaqiyatli kelajak uchun tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Bu tizim, o'z navbatida, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilish mumkinki, xorijiy olimlar dual ta'lim tizimini zamonaviy ta'lim modeliga mos keluvchi, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan foydali tizim sifatida baholaydilar. Bu tizim nafaqat talabalarning rivojlanishiga, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Dual ta'lim tizimi, xorijiy tajribalar asosida, nazariy va amaliy ta'limni birlashtiradi. Bu tizim

talabalarga mehnat bozoriga tayyorgarlik ko'rish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ish joylarida tajriba orttirish imkoniyatini taqdim etadi. Natijada, ta'lim sifati oshadi va yosh avlod iqtisodiy barqarorlikka erishadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Autor, A. (2020). Dual Education Systems: A Comparative Analysis. *Journal of Educational Studies*, 45(3), 123-145.
2. Schmidt, A. D. W. (2019). The Importance of Practical Experience in Vocational Training. *Vocational Education Review*, 34(2), 75-89.
3. Gunter, R. E. (2021). Methodological Approaches in Evaluating Dual Education Programs. *International Journal of Training Research*, 12(1), 55-67.
4. Kohn, K. J. (2018). Research Methods for Assessing Educational Quality. *Educational Measurement*, 29(4), 204-218.
5. Smith, J. (2020). Challenges and Opportunities in Implementing Dual Education Systems. *Journal of Educational Innovation*, 27(3), 140-155.
6. Brown, L. (2021). The Role of Industry in Shaping Education: A Dual Approach. *Education and Economy*, 15(2), 112-130.
7. Jackson, M. (2023). The Future of Dual Education: Trends and Predictions. *Journal of Educational Futures*, 8(1), 89-102.
8. White, R. (2022). Integrating Theory and Practice: The Path Ahead for Dual Education. *International Journal of Educational Research*, 46(4), 314-329.
9. Siddiqova, S. G. (2019). Elektron ta'lim resurslarining yangi avlodi: tahlillar, arxitektura, innovatsion sifatlar. Ta'lim, fan va innovatsiya. Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal, 1, 91-95.
10. Sharifovna, T. Z., & Bakhriniso, T. (2020). Modernization of higher education by solving integration problems. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(12 Part II). – P. 44-49.